

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
TA'LIM VAZIRLIGI**

Toshkent Arxitektura va Qurilish Instituti

Qurilishni boshqarish Fakulteti

“Qurilish Ekologiyasi” fanidan

Kafedra:

Mustaqil ish

**MAVZU: Atmosferani sanoat korxonalarning gaz chang
chiqindilardan muxofaza qilishning tashkiliy, texnik ,
texnologik, Sanitar gigienik chora tadbirlari**

Bajardi:

**36-16 guruh talabalasi
Xoldorova. S**

Qabul qildi Dotsent:

Sattorov . Z .M

2016-2017 o'quv yili

Reja

1. Kirish
2. Gips va quruq qorishmalar ishlab chiqaruvchi korxonalar faolyati, va ularni atmosferaga tasiri xolati.
3. Qurilish materiallari va ishlab chiqarish zavodlarining texnologik uskunalariga bo'lgan ekologik talablar.
4. O'zbekiston Respublikasini "Atmosfera havosini muxofaza qilish to'g'risidagi" qonuni va uning mazmuni.
5. O'zbekiston Respublikasida atmosfera va atrof –muxitni muxofaza qilish bo'yicha davlat dasturlari va ularning ahamiyati.
6. Xulosa va takliflar
7. Foydalangan Adabyotlar va internet manzillar

1. Kirish

Ma'lumki fan va texnika rivojlanishi bilan atrof muhitning holati sezilarli darajada o'zgarib bormoqda.

Atrof muhitning holatining buzilishi, azon qatlamining siyraklashishi, iqlimning o'zgarishi bularning barchasini misol qilib keltirish mumkin. Yaqin kelajakda atrof muhitning holatini oldini olish chora tadbirlari ishlab chiqarish kerak bo'lmasa sayyoramiz og'ir ahvolga tushib qolishi aniq.

Tabiat boylikarini mahsuldorligini va tabiiy sharoitning inson uchun qulayligini saqlab qolish uchun ularni ehtiyojga yarasha meyorida foydalanishni hamma joyda amalga oshirish tabiatni izchillik bilan boyitib boorish uning komponentlari o'rtasidagi o'zaro tabiiy muvozanatni barqaror saqlab turish zarur. Buning uchun ishlab chiqarish korxonalarida chiqindisiz ishlaydigan samarali pisdesitlarning qo'llanilishi va miqdorini qisqartib borish havova suv havzalarining turli chiqindilar bilan ifloslanishi tez suratlarda kamaytirib borishga erishish har bir korxona, tashkilot vazirlikning va har birimizning muqaddas vazifamiz bo'lmog'i lozim.

Hozirgi kunda atrof muhit holatni saqlab qolish bo'yicha bir qancha qonuniyatlar qabul qilindi. Ko'plab loyihalar, kelishuvlar imzolanmoqda, jumladan "Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risidagi qonun 1996 yil 27 dekabrda qabul qilingan. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning " "O'zbekistan XXI asr bo'sag'asida xavfsizlikkka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolotlari" asarida havo bo'shlig'ining ifloslanishi ekologik xavfsizlikkka solinayotgan tahdidlar, degan talablardan kelib chiqqan va jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari kitobida korxonalarni moderinizatsiya qilish yangi texnika va texnologiyalar bilan taminlash degan so'zlariga 1997 yilda 38 ta rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar ishtirokida imzolangan kiota pratakoliga qaratilgan.

Yuqoridagi talablardan kelib chiqib Qamashi non ishlab chiqish korxonasidan chiqadigan gazlar tahlili va meyorlashtiruvchi ilavotsion texnik yechimlarni tanlash mavzusida BMI ni yozishga kirishdim.

2. Gips va quruq qorishmalar ishlab chiqaruvchi korxonalar faolyati, va ularni atmosferaga tasiri xolati.

Gipsning tavsifi.

O`z kristallik tuzilishiga ko`ra gipsning quyidagi asosiy xillari bo`ladi: zoldir simon siniq mayday donali zich gips yoki bo`shliqda tartibsiz yonaladigan yirik donali gips (alebastr); ipaksimon tovlanadigan, to`g`ri joylashgan, ipak simon kristallardan tarkib topgan tolali jins hamda qatlam-qatlam yassi tiniq kristallar tarzida joylashgan plastinka simon gips.

Tarkibida ikki molekula suv bo`lgan gips monoklin singoniyaga mansub. Uning kristalli to`ri Ca^{2+} ionlar hamda SO_4^{2-} sulfat tetraedrlarini o`z ichiga olgan suv molekulalaridan iborat qatlamlar bilan bo`lingan qavatlar tarkib topadi. Koordinatsiya soni 8 bo`lgan  $\text{Ca}^{2+}$  ionlari va  $\text{SO}_4^{2-}$  ionlari bilan suv molekulalariga nisbatan bir-biri bilan kucliliroq bog`langan. Shuning uchun suv molekulalari joylashgan (012) yuzalarga ko`ra ikki gidrat kristallari nihoyatda birikuvchanligi bilan farqlanib turadi. Birikuvchanlik (111) bo`yicha kamroq, (100) bog`lanishi bo`yicha esa sust. Ikki molekula suvli gips qiziganida dastlab suv molekulaning Ca^{2+} va SO_4^{2-} ionlari bilan sustroq bog`lanishlari uziladi va kristall to`rdan suv yo`qoladi. Odatda gips ustunsimon va tabletkasimon shakllarda kristallanib, ko`pincha qaldirg`och dumini eslatuvchi qo`sh ayriilar hosil qiladi. Shuningdek, qirralari qiyshiq va yuzasi silliq yostiqlasimon kristallar ham gips uchun xos. Qo`sh ayri tizimlar hosil bo`lishi tufayli ikki yoki bir necha panjasimon qayrilgan shakldagi kristallar ham uchraydi. Kristallar ba`zan yirikroq shox-shabba shakllarga birlashadi. Kristallarning yorug`lik nurini sindirish ko`rsatkichi:

$$N_g = 1,5305;$$

$$N_p = 1,5207.$$

Optik o`qlar oralig`idagi burchak $2V = 58^\circ$. Gips kristallari rangsiz va shaffof, biroq tarkibida aralashmalar bo`lsa, xilma-xil kul rang, sarg`imtir, qizg`ish ranglarda tovlanadi. Gipsda bir tekis tarqalgan oz miqdordagi aralashmalar gipsdan hosil qilinadigan bog`lovchi moddaning sifatiga salbiy ta`sir ko`rsatmaydi.

Gipstoshning zichligi undagi aralashmalarga bog`liq bo`lib, $2200\text{--}2400 \text{ kg/m}^3$ ni tashkil qiladi. Gipsdan tayyorlangan shag`alning hajmiy massasi  $1300\text{--}1600 \text{ kg/m}^3$  dan iborat bo`lib, namligi keskin ravishda 3-5 % va undan ko`p chegarada o`zgarib turadi. Moss shkalasi bo`yicha gipsning qattiqligi 2.

Gipsning suvda eruvchanligi (kalsiy sulfat hisobida) 18°C haroratda - 0,2%, 40°C haroratda - 0,21 va 100°C da - 0,17 %. Shuni aytish kerakki, haroratning 32°C dan 41°C gacha oralig`ida gipsning eruvchanligi eng yuqori bo`ladi. Turli tadqiqotchilarning ma`lumotlariga ko`ra, gipsning suvda eruvchanligi turlicha. Gipsning suvda eruvchanligi gipsning o`ta to`yingan eritmalar hosil qilish qobiliyatiga, shuningdek, kristallarining katta kichikligiga bog`liq. Gulletning ma`lumotiga ko`ra,  $25^\circ\text{C}$  da gipsning eruvchanligi kalsiy oksid hisobida 2 mkm kattalikdagi kristallar uchun 2,08 g/1 ga yetadi, kristallar kattaligi 0,3 mkm bo`lganda esa eruvchanlik 2,47 g/1 ga teng. Agar kalsiy oksid gidrati ishtirok etsa, kalsiy sulfatning eruvchanligi susayadi. Gipsning suyultirilgan xlorid kislotaga va azot kislotalaridagi, shuningdek, ayrim tuz eritmalaridagi eruvchanligi suvdagiga nisbatan yuqori.

Issiqlik o'tkazuvchanlik gipsda past bo'lib, 1,6-46°C haroratda 0,3 Vt/(m K)ga teng. Angidridning kristall to'ri har biri to'rttadan molekulali elementar kataklardan iborat bo'lib, zich joylashishi tufayli kalsiy sulfat boshqa turlarning kristall to'rlariga qaraganda ancha mustahkam.

Ikki molekula suvli gipsdan farqli o'laroq, angidrid o'zaro perpendikulyar holatdagi uch yo'nalishda mustahkam birikish qobiliyatiga ega. Angidrid kristallari asosan mayda bo'lib, ularni ajratib turuvchi yuzasi g'adir-budir chiziqlar bilan o'yilgan. Angidridning sindirish ko'rsatkichlari:

$$N_g = 1,614;$$

$$N_p = 1,57$$

Sof angidrit oq rangli bo'lib, o'z aralashmalariga qarab gips singari xilma-xil tusga kiradi. Angidrid ikki molekula suvli gipsga nisbatan ancha zich va mustahkam jinsdir. Uning zichligi 2900-3100 kg/m³.

Suvli va suvsiz kalsiy sulfat modifikatsiyasi

Harorat va qizish sharoitlariga bog'liq holda suvli kalsiy sulfatning turli modifikatsiyalarini hosil qilish mumkin, ular kristallarning zichligi, shakli va oichamlari, gidratatsiya issiqligi, issiqlik sig'imi, optik xossalari va boshqa xususiyatlari bilan bir-biridan farq qiladi.

Kalsiy sulfat modifikatsiyasini, ularning barqaror mavjudlik sharoitlarini, birining ikkinchisiga aylanishini tekshirishga bir qancha tadqiqotlarbag'ishlangan (Le Shatelye, Vant Goff, A.A. Baykov, D.S. Belyankin, P.P. Budnikov, Kelli, Suttard, Anderson, Flerks va boshqalar). Biroq hozirga qadar uning suvli va suvsiz modifikatsiyalari soni, ularning tuzilishlari hamda flzik-kimyoviy xossalari xususida yagona fikr yo'q. D.S.Belyankin va L.G.Berg tadqiqotlari bo'yicha, shuningdek, Kelli, Suttard, Anderson ma'lumotlari asosida kalsiy sulfatning quyidagi modifikatsiyalari ma'lum:

1. ikki molekula suvli kalsiy sulfat (gips) $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$.
2. *a*- yarim molekulali suvli kalsiy sulfat (*a*- yarim gidrat) *a* - $\text{CaSO}_4 \cdot 0,5\text{H}_2\text{O}$, *B* - $\text{CaSO}_4 \cdot 0,5\text{H}_2\text{O}$.
3. *B*- yarim molekula suvli kalsiy sulfat (*B*- yarim gidrat).
4. *a*- suvsizlantirilgan yarim gidrat *a*- CaSO_4 .
5. *B*- suvsizlantirilgan yarim gidrat *B*- CaSO_4 .
6. *a*- eruvchan angidrid *a*- CaSO_4 .
7. *B*- eruvchan angidrid *B*- CaSO_4 .
8. Erimaydigan angidrid (odatda angidrit deb ataladigan) CaSO_4 .

Gips suvsizlantirilganda dastlab yarim gidratga aylanadi so'ngra qizish jarayonida suvsiz modifikatsiyalarga - angidridlarga aylanadi. *a*- va *B*- modifikatsiyalarining hosil boiishi issiqlik ta'sirida ishlov berish sharoitlariga bog'liq.

B- yarim gidrat deb ataluvchi modifikatsiya digidratatsiya jarayonida suvning bug' holida chiqish sharoitida hosil boiib, natijada bu modifikatsiya zarralari ichki yuzasi ancha rivojlangan tarkibiy tuzilish hosil qiladi.

B- yarim gidratdan farqli ravishda *a*- yarim gidrat gipsga suvda yoki tuz va kislotaning suvdagi eritmalarida issiqlik ta'sirida ishlov berilayotganda hosil bo'ladi. Bunda suv suyuq tomchi holatida ajralib, *a*- yarim gidratning zich kristallari hosil

boiishi uchun sharoit tug'iladi. Natijada B - yarim gidrat zarrachalarining solishtirma sathi a -yarim gidratnikiga nisbatan ancha (2,5-5 marta) yuqori bo'ladi.

Zarrachalar ichki sathining xilma-xilligi yordamida B va a yarim gidratlarning sindirish va zichlik ko'rsatkichlaridagi farqni izohlash mumkin.

a yarim gidrat suvda qorilganda B - yarim gidratga nisbatan kam suv sarflab qo'zg'aluvchanligi keraklicha boigan xamir olish mumkin. Demak, gipsning a - yarim gidratli modifikatsiyasidan qotgan gips B - yarim gidratliga nisbatan ancha zich va mustahkam bo'ladi. Agar a va B - yarim gidratlar teng hajmdagi suvda qorilsa, hosil bo'ladigan gipstoshning mustahkamligi ham o'zaro teng bo'ladi.

Suvda qorilganda a - yarim gidrat B - yarim gidratga nisbatan birmuncha sust tishlashadi, bunda B - yarim gidrat zarrachalarining chinakam sathi yuqori darajada rivojlanganligi tufayli gidratatsiya tezligi ortadi

"Knauf" O'zbekistonda quruq qurilish qorishmalarni ishlab chiqaruvchi yangi zavod

Germaniyaning "Knauf" kompaniyasi yaqin 5 yil ichida Buxoro viloyatida quruq qurilish qorishmalari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan yangi zavod qurishni hamda amaldagi gipsokarton ishlab chiqarish quvvatlarini oshirishni rejalashtirmoqda. Bu haqda Sputnik nashri muxbiriga "Knauf Gips Buxara" kompaniyasi bosh direktori Dmitriy Deripalko ma'lum [qildi](#).

Deripalkoning aytishicha, kompaniya bu zavodni 3 bosqichda barpo etadi. Bu ishlar natijalariga ko'ra, korxona quruq qorishmalarni ishlab chiqarish hajmini 2 barobarga, gipsokarton zavodi quvvatlarini modernizatsiya qilgandan keyin gipsokarton ishlab chiqarish hajmini 30 foizga oshira oladi.

Deripalkoning fikricha, hozirda respublikada "Knauf" mahsulotlariga talab har doimgidan yuqoriroq bo'lib, bu mahsulotlar namunaviy uylar, ko'p qavatli binolar va boshqa yirik infratuzilmaviy loyihalarni amalga oshirishda keng qo'llanmoqda.

Deripalkoning ta'kidlashicha, kompaniya 2015 yili 24 mln kvadrat metr gipsokarton va 50 ming tonna quruq qurilish qorishmasi ishlab chiqargan. Qurilish materiallarning katta qismi mahalliy bozorda sotilgan.

"Knauf" O'zbekistonda 2005 yildan boshlab faoliyat yuritib keladi: kompaniya o'sha yili "Buxorogips" zavodining yirik aksioneriga aylanib, o'z zimmasiga zavodni rivojlantirish va modernizatsiyalash bo'yicha investitsion majburiyatlarni olgan. Zavod 2009 yilda jiddiy rekonstruksiya qilingandan keyin quruq qorishmalar ishlab chiqarishni boshlagan. Kompaniya ikki yildan keyin Buxoro viloyatida gipsokarton listlari ishlab

chiqaruvchi zavod ochgan. Nemis kompaniyasi O'zbekistondagi faoliyati davomida yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish uchun umumiy hisobda 63 mln dollar sarflagan.

JIZZAX SEMENT ZAVODI

"Olmaliq KMK" AJ oq va umumiy qurilish portlandsementi ishlab chiqaruvchi Sement zavodi 2014 yilda Jizzax viloyatida tashkil etilgan.

OPS I-1 500/42,5 oq portlandsement bo'yicha zavodning loyihaviy quvvati yiliga 350 000 tonna, SEM I 32.5 N umumiy qurilish portlandsementi - yiliga 760 000 tonnani tashkil etadi.

Ichki bozorga sotishga mo'ljallangan:

- oq portlandsement - 3%, umumiy qurilish portlandsementi - 86%.

Eksportga sotish mo'ljallangan:

- oq portlandsement - 97%, umumiy qurilish portlandsementi - 14%.

Chiqarilayotgan sement O'z DSt 761-96, GOST 31108-2003, GOST 30515-97 me'yoriy hujjatlarga mos keladi.

Maqsad:

- eksport hajmlarini pasaytirmasdan O'zbekistonda sementga o'sib borayotgan ehtiyojini qoniqtirish;
- portlandsement chiqarish bo'yicha ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish;
- sementning yangi turini chiqarilishini o'zlashtirish;
- valuta mablag'larini tejash maqsadida, import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarilishini mahalliy lashtirish;
- eksport salohiyatini yanada kengaytirilishini va qo'shimcha valuta mablag'larining kelib tushishini ta'minlash maqsadida, eksportga mo'ljallangan mahsulotlarni chiqarish.

Qo'llanilish sohasi:

Portlandsement va uning turlari - zamonaviy qurilishda eng ko'p tarqalgan sement turlaridan biri. Portlandsement klinkerini gips bilan yupqa maydalash, shuningdek maxsus qo'shilmalar qo'shish orqali olinadigan gidravlik biriktiruvchi modda portlandsement deb ataladi.

Umumiy qurilish portlandsementi asosan temirbeton ishlari uchun qo'llaniladi. Shuni qayd etib o'tish joiz-ki, portlandsement penobeton, beton tayyorlashda va umumiy qurilish ishlarida, shuningdek yo'lakchalar va yo'l plitalarini terishda keng foydalaniladi.

Oq sement toza ko'rinishda qo'llanilishga tayyor bo'lgan yakuniy mahsulot hisoblanmaydi, bu turli xil qurilish materiallarini ishlab chiqarish uchun foydalaniladigan xom ashyo komponenti bo'lib, quyidagi sohalarda qo'llaniladi:

Quruq qurilish aralashmalarini ishlab chiqarishda:

- ichki va sirtqi ishlar uchun shpaklevka va suvoqchilik aralashmasi;
- rangli terish uchun mo'ljallangan qorishma;
- pol uchun o'z-o'zidan tekislanadigan qorishmalar;
- qurilish kimyosi (plita yelimlari va choklar uchun ishqalab tekislaydigan qorishma).

Beton mahsulotlarini ishlab chiqarishda:

- sun'iy qoplash toshlari va g'ishtlari;
- terrazitli pol va qoplash plitalari;
- yo'lakchalar plitalar va bordyurlar;

- kichik arxitektura shaklidagi buyumlar.

Zavodning afzalliklari:

Loyiha strategiyasini ishlab chiqishda, korxonalarga o'z oldilariga qo'yilgan maqsadlarni, loyihalarni amalga oshirishda, investision kapitalga maqbul daromadlar olish uchun muvaffaqiyatlarga erishish uni amalga oshirish imkoniyatlarini beradigan turli omillar majmuini tashkil etuvchi ma'lum sharoitlar bilan tavsiflanadigan imkoniyatlarni hisobga olish zarur.

Mazkur zavodni tashkil etish strategiyasi - qurilish materiallari sanoat korxonalarini modernizatsiyalash, texnik va texnologik jihatdan qayta qurollantirish, ularni ishlab chiqarishni sifatli, raqobatbardosh va eksportga mo'ljallangan mahsulotlar ishlab chiqarilishini ta'minlaydigan zamonaviy progressiv jihozlar bilan jihozlash borasidagi bosh maqsadga javob beradi.

Mavjud ohaktosh va sariq tuproqli konlardan, shuningdek ichki bozorda ham, tashqi bozorda ham sementga bo'lgan mavjud barqaror ehtiyoj foydalanish samaradorligini oshirish zavodni tashkil etish uchun dastlabki shart-sharoitlar bo'ldi.

Sement zavodi quyidagi afzalliklarga ega:

- mos keladigan xom ashyo materiallarining isbotlangan zahiralari (ohkatosh va sariq tuproq konlari);
- xom ashyo yetkazmalarining foydali logistikasi;
- zamonaviy jihozlarni joriy etish hisobiga barqaror yuqori sifat O'zbekistonda oq portlandsementga bozordagi monopoliya;
- Oq sement, shuningdek umumiy qurilish sementi ishlab chiqarish imkoniyatlari hisobiga bozor kon'yukturasida javob berish bo'yicha keng imkoniyatlar.

Texnologiya va jihozlar:

Sement zavodida texnologik jarayoni yuqori darajada avtomatlashtirilgan dunyo ishlab chiqaruvchilaridan zamonaviy jihozlar o'rnatilgan.

Sement ishlab chiqarishning quruq usuli zamonaviy texnologiya hisoblanadi va u avalgisiga qaraganda bir qator afzalliklarga ega. Masalan, elektr energiyasi iste'molini 2 baravarga, yoqilg'i iste'molini deyarli 1,5 baravarga qisqartirish. Ushbu texnologiya hozirgi vaqtda portlandsement ishlab chiqarish uchun eng samarali usul hisoblanadi.

Sement zavodining noyoblighi shunda-ki, oq va umumiy qurilish portlandsementi yiliga 760 ming tonna quvvatga ega bo'lgan bir texnologik liniyada, yoki yiliga 350 ming tonna oq sement ishlab chiqarilishi mumkin.

Ishlab chiqarish majmui uchta karerli konchilik sexidan va sement ishlab chiqaruvchi ishlab chiqarish-texnologik liniyalardan iborat.

Xom ashyo, mahsulotlar, yoqilg'i, suv sifatini nazorat qilish monitoringi va nazorati uchun barcha kerakli jihozlar bilan ta'minlangan laboratoriya mavjud. Laboratoriyada sinovlar o'tkaziladi, EN 197ga binoan jarayon va yakuniy mahsulot nazorati tashkil etilgan.

Sifat nazorati:

Sementi ishlab chiqarish jarayonida quyidagilar nazorat va sinovlar o'tkaziladi:

- barcha turlar va tasniflarning siqishga bo'lgan pishiqligi;
- bug'lantirilgandagi samaradorlik ko'rsatkichlari;
- qotishning boshlanish va tugash vaqti;
- maydalanishining yupqaligi va solishtirma yuzasi;
- yolg'on qotish alomatlari;
- tabiiy radionuklidlar Aaef faolligining solishtirma samaradorligi;
- absolyut shkala foizlarida oqlik darajasi (oq portlandsement uchun).

Nazorat va sinov zavod laboratoriyasida namunalar tanlash uslubi bo'yicha bajariladi.

Ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning sifatini ta'minlash maqsadida, zavod ISO 9001 tizimi bo'yicha keyinchalik sifat olish uchun zarur bo'ladigan kimyoviy tahlil va fizika-mexanikaviy sinovlar o'tkazilishini ta'minlab beruvchi Shveysariyaning "Termo Fisher", Germaniyaning "Inolab", Turkiyaning "Atom teknik" yetakchi kompaniyalarining jihozlari bilan jihozlangan.

Zavodning tahliliy laboratoriyasi O'zbekiston Respublikasi "O'zstandart" Agentligi tomonidan attestasiyadan o'tkazilgan.

Quruq qorishmalar va gipsni ishlab chiqarishda Mehnat va atrof-muhitni muhofaza qilish

Tosh jinrlarini qazib olish va ularni qayta ishlab, turli qurilish ashyolari tayyorlash, kurilish-montaj ishlari, ta'mirlash va avtomobil yo'llaridan foydalanishda texnika xavfsizligiga rioya qilish lozim. Bunday kurilish ishlari asosiy e'tibor shovqin-suron va changni kamaytirishga qaratilishi zarur. Toshlarini maydalash va tuyishda ko'p miqdorda kremnezem (SiO₂) changlari chiqadi. Bu esa inson tanasida silikazom kasalligini paydo qiladi. Masalan, granit toshlarini qayta ishlaganda (qazib olish, maydalash, tuyish, silliqdash va h.k.) SiO₂ changlari 69—75 %ni, kumtoshda esa 93—95 %ni tashkil etadi. Ishchilar ishlayotgan muhitni toza tutish nafaqat ishlab chiqarish, shuning , qurilishning iqtisodiy samaradorligini ham oshiradi.

Shovqinni kamaytirish uchun uning yo'liga yog'och yoki tovush o'tkazmaydigan shitlardan to'sikutr qurish talab etiladi. Qurilish ashyolarini qayta ishlashni avtomatlashtirish, shuningdek iyuvqinli texnologiyalarning o'rniga uzoqdan boshqaruv tizimini joriy etish kerak.

Aksariyat tabiiy tog' jinslarini qazib olish ochiqsulda olib boriladi. Buning uchun foydali tog' jinsi qatlami ustidagi tuproq qatlami olinib bir joyga to'planadi. Keyin tabiiy tosh qazib yoki arralab olinadi. Qazish yoki foydali tosh ashyolarni tashishishlarida band ishchilar maxsus shaxsiy chang yoki shovqin ushlagichni ishlatishlari zarur.

Atrof-muhitni muhofaza qilishda bunday texnologiyalar chiqindi yoki ikkilamchi resurslarni qayta

ishlaydigan sikllar bilan ta'minlangan bo'lishi lozim. Respublikamiz mustaqillikka erishgandan keyin, chiqindisiz texnologiyalarni investitsiya qilishga katta imkoniyatlar yaratildi.

Chiqindi va ikkilamchi ashyolarning ko'payishi hosildor yerlarini qisqartiradi, yer osti suvlarini iflos qiladi, ekologiyaga zararkeltiradi.

3. Qurilish materiallari va ularni ishlab chiqaruvchi zavodlarning uskunalariga ekologik talablar

Hozirgi kunda biz sanoati rivojlangan davlatlar qatorida yetakchi o'rinlarni egallab turibmiz va shu bilan birga har bir davlatning sanoati rivojlangan sari undagi korxona va zavodlarning atmosfera va girosferaga zararli chiqindilar ko'p miqdorda chiqib ketmoqda. Dunyo va O'zbekiston Olimlari bu masala ustida tinmay izlanishmoqda va har bir zavod uskuna va qurilmalari atrof muxitga tasiri borasida tekshirilib Ekologik talabga javobga bergandan so'ng Korxonalar ishga tushirilmoqda. O'zbekistonning asosiy havosini zaxarlovchi omillardan keltirib otishimiz mumkinki Yoqig'lg'I chiqindilarni atmosferaga va oqava zararli suvlarni kanallar va daryolarga chiqarib yuboruvchi korxonalarni aytib o'tar edik. Hozirgi kunda yuqorida korsatib o'tilgan qonunlarda belgilangan holda Ekologik talablarga bo'ysunishga majburdirlar.

Muammoni hal etish uchun avvalo ekologik xavfsizlik tushunchasi, oqibatlarini hamda ekologik xavfsizlikni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'lish lozim. Ekologik xavfsizlikka ta'rif berishda ko'pchilik uni tabiatni muhofaza qilish deb tushunadi. Vaholanki, ekologik xavfsizlikning ob'ekti ancha keng bo'lib, u tabiiy xavf-xatar natijasida inson, jamiyat va davlatning ekologik manfaatlariga jiddiy zarar yetishi bilan

izohlanadi. Shundan kelib chiqib, ekologik xavfsizlik deganda inson, jamiyat va davlatning ekologik manfaatlari, atrof tabiiy muhitning buzilishi natijasida yetkazilgan va yetkazilishi mumkin bo'lgan zararning oldini olish va uni bartaraf qilish tushuniladi. Demak, insonning, jamiyatning, davlatning ekologik manfaatlari va atrof tabiiy muhit ekologik xavfsizlik ob'ektlari hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda ekologik xavf-xatar iqlim o'zgarishi, havo haroratining ko'tarilishi, bioxilmaxillikning kamayishi, yerning degradatsiyaga uchrashi, atrof tabiiy muhitning ifloslanishi, suv resurslarining taqchilligi hamda sifatining yomonlashuvi, cho'llarning kengayishi, aholining ko'payishi natijasida tabiiy zaxiralardan yanada ko'proq foydalanish, texnika va sanoat korxonalarining rivojlanishida namoyon bo'lmoqda.

BMTning atrof-muhit bo'yicha dasturi (United Nations Environment Programme — UNEP) ma'lumotiga ko'ra, ekologik xavf-xatarning salbiy oqibati natijasida yer sharidagi daryolarning yarmi jiddiy ifloslangan, sayyoramiz aholisining 40 foizi ichimlik suvi yetishmasligidan aziyat chekmoqda, yana 20 yildan so'ng toza suv tanqis resurs bo'lib qolishi taxmin qilinmoqda. Hozir dunyo bo'yicha deyarli 1 mlrd. aholi toza ichimlik suviga ega emas, 2030 yilga kelib ularning soni 2,7 mlrd. kishiga yetishi kutilayapti. Shuningdek, har yili 5 mln. kishi iflos va sifatsiz suvni ichishga majbur bo'lmoqda.

O'zbekistonda ekologik xavf-xatarning oqibati sifatida Orol inqirozini ko'rsatish mumkin. Buning sababi sanoatning o'sishi, sug'oriladigan yerlarning kengayishi natijasida suv iste'molining ko'payishi, Amudaryo va Sirdaryo suvlarining Orol dengiziga kam quyilishida deb aytish o'rinlidir. Inqiroz natijasida dengiz sathi 39 metrgacha pasaydi, suvning minerallashish darajasi 21 grammgacha oshdi, dengiz sohili 60-80 km.gacha chekindi, dengizdan har yili 75 mln. tonnagacha qum, chang va tuz tarqalmoqda. O'tgan asrning 60-70-yillarida dengizda 30 xilga yaqin baliq mavjud edi. Hozir ushbu baliq turlarining 80 foizi yo'qolib ketgan. Bundan tashqari, ilgari Orol havzasida 500 dan ortiq qush turi mavjud bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda 38 ta tur qolgan, xolos.

Orol mintaqasida ekologik tanglikni bartaraf etish uchun suvni tejash texnologiyasiga rioya qilish (chunki bizda suv dunyo bo'yicha belgilangan me'yordan 7-10 baravar ko'p sarflanyapti), dengizga har yili 10-11 kub. km. suv quyilishiga erishish, chang va tuz maydonlari kengayishining oldini olish maqsadida saksovulzorlar barpo etish zarur. Bugungi kunda Tojikiston alyuminiy zavodi, Rog'un va Qambar ota GESlarining qurilishi ham O'zbekiston uchun xavfli ekologik xavf-xatar o'choqlari hisoblanadi.

Ekologik xavfsizlik barqaror taraqqiyotning asosiy omilidir. Ekologik xavfsizlikni ta'minlash maqsadida dunyo hamjamiyati tomonidan Barqaror rivojlanish konsepsiyasi ishlab chiqilib, unda atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish asosiy masalalar sifatida e'tirof etildi.

Ekologik xavfsizlikni, barqaror rivojlanishni ta'minlashda ekologiya qonunchiligi muhim ahamiyat kasb etadi. Ammo bugungi kunda ekologiya qonunchiligida qator kamchiliklar mavjud. Xususan, tabiiy resurslarni muhofaza qilish bo'yicha ekologik talablar qonunda o'z ifodasini topmagan, tabiiy resurslarga yetkazilgan zararni qoplash mexanizmi to'la ishlab chiqilmagan, atrof tabiiy muhit sifati normativlari va standartlari takomillashtirilmagan.

Shu sababli ekologiya qonunchiligini takomillashtirish choralari sifatida tabiat ob'ektlarini muhofaza qiladigan qonunlarni umumlashtirish, tabiiy resurslardan foydalanish bilan bog'liq munosabatlarni esa tabiiy resurslardan foydalanish huquqining alohida sohalari: yer, suv, kon, o'simlik va hayvonlarni muhofaza qilishga oid qonunlar bilan tartibga solish maqsadga muvofiq.

AQShda zavodlarga yangi ekologik talablar qo'yilmoqda

Toza energiya tashabbusi Amerikada 600 dan ziyod ko'mir zavodlariga taalluqli. Bu inshootlar mamlakat havosini eng ko'p bulg'ayotgan manbadir.

Havoni eng ko'p ifloslaydigan davlatlardan bo'lgan Qo'shma Shtatlar uchun bu katta gap.

Hukumat va ma'muriyat Amerika zavodlaridan chiqayotgan zaharli gazlarni kamaytiruvchi keskin qoidalar

bilan chiqdi. Taklif tarafdorlari nazarida bu bilan xalq salomatligi yaxshilanib, Qo'shma Shtatlar global iqlim isishiga qarshi kurashda o'z mavqeini mustahkamlaydi. Qarshilar fikricha esa yangi qoida iqtisodiyotga ziyon qiladi.

Toza energiya tashabbusi **(Clean Energy Plan)** Amerikada 600 dan ziyod ko'mir zavodlariga taalluqli. Bu inshootlar mamlakat havosini eng ko'p bulg'ayotgan manbadir. AQSh Tabiatni asrash agentligi **(U.S. Environmental Protection Agency)** rasmiysi Jina Makarti **(Gina McCarthy)** taklifni e'lon qilayotib, iqlimdagi o'zgarishlarni to'xtatish uchun dadil harakat qiladigan fursat yetdi, deydi.

“Oilalarimiz salomatligi va farzandlar kelajagi uchun tabiat himoyasiga o'tlanishimiz farz. Iqlimdagi salbiy o'zgarishlar oldini olib, kashfiyotlarga turtki beramiz. Sarmoyalar kirishi va ish o'rinlari yaralishi uchun xizmat qilamiz. Ilg'or davlat degan nomimiz bo'ladi”, - deydi Makarti.

Rejaga ko'ra, 2030-yilga qadar havoni ifloslayotgan gazlar 30 foizga qisqarishi kerak bo'ladi. Makartining aytishicha, har bir shtat ijroga o'zicha yondashishi mumkin:

“Har xil shtatda vaziyat boshqa, demak ijro ham boshqacha bo'ladi”.

Obama energiyani tejash, shamol va quyosh nuri kabi muqobil energiya manbalarini qo'llash, havoni kamroq zararlovchi tabiiy gazdan kengroq foydalanishni nazarda tutadi.

Ko'mir zavodlari AQSh elektr ta'minotining uchdan birini qoplaydi. Kommunal xizmat ko'rsatuvchi kompaniyalar qarshi emasday, lekin ko'mir sanoati yo'q, demoqda. Zavodlar yopilib, ish joylari qisqaradi, elektr toki qimmatlab, bizneslar chetga chiqib ketadi, deydi ular. Obamaning javobi:

“Amerikada iqtisodiy foyda va bolalarimiz salomatligi o'rtasida nimani tanlasak ekan, deb o'ylashimiz shart emas. Oldinlari edi u – yo tabiatni asraymiz, yo iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlaymiz deb o'ylashlar. Bugun AQSh yangi texnologiya yordamida eski qoliplarni yorib chiqayapti”.

Ekologlar so'zlariga ko'ra, Obamaning rejasi jahon hamjamiyatiga signal: Amerika iqlimdagi salbiy o'zgarishlarga qarshi kurashda g'ayrat ko'rsatmoqchi. Ushbu reja ma'qullanishdan oldin bir yil davomida muhokama qilinishi kerak bo'ladi. Ko'mir sanoati esa qarshi sud ishi qo'zg'atishi kutilmoqda.

AQSh Tabiatni asrash agentligi rasmiysi Jina Makarti: "Oilalarimiz salomatligi va farzandlar kelajagi uchun tabiat himoyasiga o'tlanishimiz farz".

4. O'zbekiston Respublikasini "Atmosfera havosini muxofaza qilish to'g'risidagi" qonuni va uning mazmuni.

(O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997 y., 2-son, 52-modda; 2003 y., 9-10-son, 149-modda; O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami, 2006 y., 41-son, 405-modda; 2013 y., 18-son, 233-modda)

1-modda. Atmosfera xavositabiatni muxofaza qilish ob'ekti sifatida Atmosfera xavositabiiy resurslarning tarkibiy qismi bo'lib, u umummilliy boylik xisoblanadi va davlat tomonidan muxofaza qilinadi.

2-modda. Atmosfera xavosini muxofaza qilish to'g'risidagi qonun xujjatlari Atmosfera xavosini muxofaza qilish to'g'risidagi qonun xujjatlari ushbu qonun va O'zbekiston Respublikasining boshqa qonun xujjatlaridan iboratdir.

Qoraqalpog'iston Respublikasida atmosfera xavosini muxofaza qilish soxasidagi munosabatlar qoraqalpog'iston Respublikasining qonun xujjatlari bilan xam tartibga solinadi.

3-modda. Atmosfera xavosini muxofaza qilish to'g'risidagi qonun xujjatlarining asosiy vazifalari Atmosfera xavosini muxofaza qilish to'g'risidagi qonun xujjatlarining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: atmosfera xavosining tabiiy tarkibini saqlash;

atmosfera xavosiga zararli kimyoviy, fizikaviy, biologik va boshqa xil ta'sir ko'rsatilishining oldini olish xamda kamaytirish;

davlat organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat birlashmalari va fuqarolarning atmosfera xavosini muxofaza qilish soxasidagi faoliyatini xuquqiy jixatdan tartibga solish.

4-modda. Fuqarolarning xayot uchun qulay atmosfera xavosiga ega bo'lish xuquqi va uni saqlash soxasidagi majburiyatlari Fuqarolar xayot va sog'liq uchun qulay atmosfera xavosiga ega bo'lish, atmosfera xavosining xolati xamda uni muxofaza qilish yuzasidan ko'rilayotgan chora-tadbirlar to'g'risida o'z va?tida va ishonchli axborot olish, atmosfera xavosiga ifloslantiruvchi moddalar va biologik organizmlar chiqarilishi xamda fizikaviy omillarning atmosferaga zararli ta'sir ko'rsatishi or?ali o'zlarining salomatligiga xamda mulkiga ziyon etkazilgan xollarda zararni undirib olish xuquqiga egadirlar.

Fuqarolar atmosfera xavosini avaylashlari, uning ifloslanishiga, kamayishiga va unga fizikaviy omillar zararli ta'sir etishiga olib keluvchi xarakatlarni qilmasliklari shart.

5-modda. Atmosfera xavosini muxofaza qilish soxasida davlat boshqaruvi Atmosfera xavosini muxofaza qilish soxasida davlat boshqaruvini O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi, O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muxofaza qilish davlat qo'mitasi, maxalliy davlat xokimiyati organlari amalga oshiradilar.

6-modda. Atmosfera xavosini muxofaza qilish soxasidagi standartlar Atmosfera xavosini muxofaza qilish soxasidagi standartlar atmosfera xavosini muxofaza qilish tartibini, uning xolati ustidan nazorat usullarini aniqlab beradi, atmosfera xavosini muxofaza qilish bo'yicha o'zga talablarni belgilaydi.

Inson uchun atmosfera xavosini muxofaza qilish soxasidagi standartlar (sanitariya normalari) O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan tasdiqlanadi.

Atrof tabiiy muxit ob'ektlari uchun atmosfera xavosini muxofaza qilish, iqlimni va ozon qatlamini saqlash soxasidagi standartlar O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muxofaza qilish davlat qo'mitasi tomonidan tasdiqlanadi.

7-modda. Atmosfera xavosisifatining normativlari Atmosfera xavosining xolatini baxolashda O'zbekiston Respublikasi xududi uchun atmosfera xavosisifatining quyidagi yagona normativlari belgilanadi:

atmosfera xavosida ifloslantiruvchi moddalar va biologik organizmlarning inson va atrof tabiiy muxit ob'ektlari uchun yo'l qo'yiladigan darajada to'planishi;

fizikaviy omillar atmosfera xavosiga akustik, elektromagnit, ionlashtiruvchi va boshqa xil zararli ta'sir ko'rsatishining inson va atrof tabiiy muxit ob'ektlari uchun yo'l qo'yiladigan darajalari.

qonun xujjatlarida ayrim mintaqalar uchun atmosfera xavosisifati normativlariga nisbatan oshirilgan talablar belgilab qo'yilishi mumkin.

Atmosfera xavosisifati normativlari qonun xujjatlarida belgilangan tartibda ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi.

8-modda. Doimiy manbalardan atmosfera xavosiga zararli ta'sir ko'rsatish normativlari Atmosfera xavosiga ifloslantiruvchi moddalar, biologik organizmlar chiqarishning xamda unga fizikaviy omillar zararli ta'sir ko'rsatishining yo'l qo'yiladigan doiradagi normativlari atmosfera xavosiga chiqindilar chiqaruvchi yoki zararli fizikaviy ta'sir ko'rsatuvchi har bir doimiy manba uchun ifloslantiruvchi moddalar, biologik organizmlar va fizikaviy ta'sir ko'rsatish omillarining xar biri bo'yicha belgilanadi.

havoni ifloslantiruvchi doimiy manbalardan atmosfera xavosiga ifloslantiruvchi moddalar, biologik organizmlar chiqarishning yo'l qo'yiladigan doiradagi normativlari xamda unga fizikaviy omillar zararli ta'sir ko'rsatishining yo'l qo'yiladigan doiradagi normativlari korxonalar, muassasalar, tashkilotlar tomonidan ishlab chiqiladi va tegishincha O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muxofaza qilish davlat qo'mitasi xamda O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan tasdiqlanadi.

Atmosfera xavosiga ifloslantiruvchi moddalar va biologik organizmlar chiqarishning yo'l qo'yiladigan doiradagi normativlarini ishlab chiqish va tasdiqlash tartibi O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muxofaza qilish davlat qo'mitasi tomonidan, atmosfera xavosiga fizikaviy omillar zararli ta'sir ko'rsatishining yo'l qo'yiladigan doiradagi normativlarini ishlab chiqish va tasdiqlash tartibi esa — O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi va O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muxofaza qilish davlat qo'mitasi tomonidan belgilab qo'yiladi.

9-modda. Atmosfera xavosidan foydalanish normativlari

Ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun atmosfera xavosidan foydalanish normativlari atmosfera xavosining tabiiy tarkibi o'zgarishiga olib kelmaydigan darajada belgilanadi.

Atmosfera xavosidan foydalanish normativlari korxonalar, muassasalar, tashkilotlar tomonidan ishlab chiqiladi va O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muxofaza qilish davlat qo'mitasi tomonidan tasdiqlanadi.

Atmosfera xavosidan foydalanish normativlarini ishlab chiqish va tasdiqlash tartibi O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muxofaza qilish davlat qo'mitasi tomonidan belgilab qo'yiladi.

10-modda. Ko'chma manbalardan atmosfera xavosiga zararli ta'sir ko'rsatish normativlari

O'zbekiston Respublikasi xududida ishlab chiqariladigan va foydalaniladigan ko'chma manbalar uchun ishlatilgan gazlardagi ifloslantiruvchi moddalar va ular fizikaviy omillarining atmosfera xavosiga zararli ta'sir ko'rsatish normativlari belgilanadi. Bu normativlarni ishlab chiqish va tasdiqlash tartibi tegishincha O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muxofaza qilish davlat qo'mitasi va O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan belgilab qo'yiladi.

Oldingi taqrirga qarang.

11-modda. Atmosfera xavosini doimiy ifloslantiruvchi manbalardan atmosferaga ifloslantiruvchi moddalar chiqarishni tartibga solish

Atmosfera xavosini doimiy ifloslantiruvchi manbalardan atmosferaga ifloslantiruvchi moddalar chiqarishga davlat ekologik ekspertizasining natijalariga ko'ra belgilanadigan normativlarga muvofiq yo'l qo'yiladi.

(11-modda O'zbekiston Respublikasining 2013 yil 30 apreldagi O'R?-352-sonli qonuni taqririda — O'R T, 2013 y., 18-son, 233-modda)

12-modda. Atmosfera xavosiga fizikaviy omillarning zararli ta'sir ko'rsatishini tartibga solish

Atmosfera xavosiga fizikaviy omillarning zararli ta'sir ko'rsatishi yo'l qo'yiladigan tegishli darajadan oshmasligi zarur.

Oldingi taxrirlarga qarang.

(12-moddaning ikkinchi qismi O'zbekiston Respublikasining 2013 yil 30 apreldagi O'Rx-352-sonli qonuniga asosan chiqarilgan — O'R ??T, 2013 y., 18-son, 233-modda)

13-modda. Atmosfera xavosiga zararli ta'sir ko'rsatishni xamda undan foydalanishni cheklash, to'xtatib qo'yish yoki tugatish

Oldingi taxrirlarga qarang.

Atmosfera xavosini doimiy ifloslantiruvchi manbalardan atmosferaga ifloslantiruvchi moddalar chiqarish bo'yicha davlat ekologik ekspertizasining xulosasida nazarda tutilgan shartlar va talablarni buzish bilan bo'liq faoliyat maxalliy davlat xokimiyati organlari, O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muxofaza qilish davlat qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligining vakolatlariga muvofiq ularning qarori bilan cheklanishi, to'xtatib qo'yilishi, zararli ta'sir ko'rsatish sabablarini bartaraf etish mumkin bo'lmagan taqdirda esa, tugatilishi mumkin. Tadbirkorlik sub'ektlarining faoliyatini cheklash, to'xtatib qo'yish (favqulodda vaziyatlar, epidemiyalar xamda axolining xayoti va salomatligi uchun boshqa real xavf yuzaga kelishining oldini olish bilan bog'liq xolda o'n ish kunidan ko'p bo'lmagan muddatga cheklash, to'xtatib qo'yish xollari bundan mustasno) yoki tugatish sud tartibida amalga oshiriladi.

(13-moddaning matni O'zbekiston Respublikasining 2013 yil 30 apreldagi O'R?-352-sonli qonuni taxrirlari — O'R ??T, 2013 y., 18-son, 233-modda)

14-modda. Yoqilg'i va yonilg'i-moylash materiallari sifatiga doir talablar

O'zbekiston Respublikasi xududida foydalaniladigan yoqilg'i va yonilg'i-moylash materiallarining barcha turlari O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muxofaza qilish davlat qo'mitasi bilan kelishilgan standartlar talablariga mos bo'lishi lozim.

15-modda. O'zbekiston Respublikasi xududiga transport vositalari va boshqa qatnov vositalari xamda qurilmalarini olib kirish va ularning kirib kelishi shartlari

Transport vositalari va boshqa qatnov vositalari xamda urilmalari ko'rsatadigan salbiy ta'sir ishlatilgan gazlardagi ifloslantiruvchi moddalar miqdoriga va ular fizikaviy omillarining zararli ta'sir ko'rsatishiga doir O'zbekiston Respublikasi xududida amal qiladigan normativlardan oshmagan taqdirdagina O'zbekiston Respublikasi xududiga bu vositalar va qurilmalarni olib kirishga va ularning kirib kelishiga yo'l qo'yiladi.

16-modda. Transport vositalari va boshqa qatnov vositalari xamda qurilmalarini ishlab chiqarish va ulardan foydalanish

Ishlatilgan gazlar chiqarib yuborilganida ulardagi ifloslantiruvchi moddalarning miqdori yoki ular fizikaviy omillarining zararli ta'sir ko'rsatishi normativlardan yuqori bo'lgan transport vositalari va boshqa qatnov vositalari xamda qurilmalarini ishlab chiqarish va ulardan foydalanish taqiqlanadi.

Transport vositalari va boshqa qatnov vositalari xamda qurilmalarining egalari ishlatilgan gazlardagi ifloslantiruvchi moddalarning miqdori va ular fizikaviy omillarining zararli ta'sir ko'rsatishi normativlariga rioya qilinishini ta'minlashlari shart.

17-modda. Transport vositalari va boshqa qatnov vositalari xamda qurilmalarini ta'mirlaydigan va ularga texnik xizmat ko'rsatadigan korxonalar va tashkilotlar oldiga qo'yiladigan talablar

Atmosfera xavosiga zararli ta'sir ko'rsatuvchi transport vositalari va boshqa qatnov vositalari xamda qurilmalarini ta'mirlaydigan va ularga texnik xizmat ko'rsatadigan korxonalar va tashkilotlar

ishlatilgan gazlardagi ifloslantiruvchi moddalar miqdorining xamda ular fizikaviy omillari zararli ta'sir ko'rsatishining normativlarga muvofiqligini tekshirish va tartibga solib turishni ta'minlaydilar.

18-modda. Kimyoviy moddalarni ishlab chiqarish va ulardan foydalanish

Kimyoviy moddalarni ishlab chiqaruvchi yoki ulardan foydalanuvchi korxona va tashkilotlar bunday moddalarning atmosfera xavosida yo'l qo'yiladigan darajada to'planish normativlarini, ularni nazorat qilish usullari va ekologik-toksikologik pasportlarini O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muxofaza qilish davlat qo'mitasi xamda O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi belgilagan tartibda ishlab chiqadilar.

Oldingi taxrirga qarang.

Ishlatish taqiqlangan va ishlatishga yaroqsiz bo'lib qolgan kimyoviy moddalarni zararsizlantirish davlat ekologik ekspertizasining ijobiy xulosasi mavjud bo'lganda, O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi bilan kelishilgan xolda amalga oshiriladi.

(18-moddaning ikkinchi qismi O'zbekiston Respublikasining 2013 yil 30 apreldagi O'R?-352-sonli qonuni taqririda — O'R ??T, 2013 y., 18-son, 233-modda)

Kimyoviy moddalarni o'simliklarni ximoya qilish vositasi, ularning o'sishini tezlashtiruvchi omil, mineral o'g'it va boshqa preparatlar sifatida faqat yerdan turib ishlatishga yo'l qo'yiladi. Qishloq xo'jaligi ekinlariga kimyoviy moddalar bilan ishlov berish qonun xujjatlarida belgilab qo'yilgan tartibda amalga oshiriladi.

19-modda. Ozon qatlamiga zararli ta'sir ko'rsatishning oldini olishga doir talablar

Tarkibida ozonni buzuvchi moddalar bo'lgan buyumlardan foydalanuvchi va ularni ta'mirlovchi korxonalar, muassasalar xamda tashkilotlar bunday moddalar xisobga olinishini va ular ozon uchun xavfsiz moddalar bilan almashtirilishini ta'minlashlari lozim.

20-modda. Mineral xom ashyoni qazib olish, tashish va qayta ishlash paytida atmosfera xavosini muxofaza qilishga doir talablar

Mineral xom ashyoni qazib olish, tashish va qayta ishlash atmosfera xavosini ifloslantirishning oldini olish yoki ifloslantirish darajasini kamaytirish qoidalariga rioya qilgan xolda O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muxofaza qilish davlat qo'mitasi bilan kelishilgan usullarda amalga oshirilishi shart.

21-modda. Ishlab chiqarish va iste'mol chi'indilarini joylashtirish yoki ko'mib tashlashga doir talablar
Atmosfera xavosini ifloslantiruvchi manba bo'lishi yoki xavoga boshqa tarzda zararli ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan texnogen xosilalarni axoli punktlari xududida yoki ularga yaqin erlarda joylashtirish taqiqlanadi.

Oldingi taqxirga qarang.

Atmosfera xavosini ifloslantiruvchi manba xisoblanadigan ishlab chiqarish va iste'mol chiqindilari qayta ishlanishi, tozalanishi, dezodoratsiya qilinishi yoki maxsus poligonlarda saqlanishi zarur, bunday poligonlarning joyi maxalliy davlat xokimiyati organlari tomonidan davlat ekologik ekspertizasining ijobiy xulosasi mavjud bo'lganda, O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi bilan kelishilgan xolda belgilanadi.

(21-moddaning ikkinchi qismi O'zbekiston Respublikasining 2013 yil 30 apreldagi O'R?-352-sonli qonuni ta'ririda — O'R ??T, 2013 y., 18-son, 233-modda)

22-modda. Atmosfera xavosining xolatiga ta'sir ko'rsatuvchi korxonalar, inshootlar, transport magistrallari va boshqa ob'ektlarni joylashtirish, loyixalash, qurish, qayta qurish va foydalanishga topshirish

Korxonalar, inshootlar, transport magistrallari va boshqa ob'ektlarni joylashtirish, loyixalash, qurish, qayta qurish va foydalanishga topshirish, ishlab turgan texnologiya jarayonlari va asbob-uskunalarni takomillashtirish xamda yangilarini joriy etish atmosfera xavosini muxofaza qilish to'g'risidagi qonun xujjatlariga rioya qilgan xolda amalga oshirilishi shart.

Atmosfera xavosining xolatiga ta'sir ko'rsatuvchi korxonalar, inshootlar, transport magistrallari va boshqa ob'ektlarni qurish joylarini belgilash, ularni qurish xamda qayta qurish loyixalari maxalliy davlat xokimiyati organlari, O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muxofaza qilish davlat qo'mitasi va O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi bilan kelishib olinadi.

23-modda. Kashfiyotlar, ixtirolar, sanoat namunalari, texnika va texnologiyalarni joriy etish paytida atmosfera xavosini muxofaza qilish talablariga rioya etish

Atmosfera xavosining xolatiga, iqlimga va ozon qatlamiga zararli ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan kashfiyotlar, ixtirolar, sanoat namunalari joriy etishni, texnika, texnologiyalar, asbob-uskunalar, xom ashyo va materiallardan, yoqilg'idan foydalanishni xamda tayyor maxsulot chiqarishni sertifikatsiz yoki unda belgilangan ko'rsatkichdan chetga chiqqan xolda amalga oshirishga yo'l qo'yilmaydi.

24-modda. Korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning atmosfera xavosini muxofaza qilish soxasidagi majburiyatlari

Faoliyati atmosfera xavosiga ifloslantiruvchi moddalar, biologik organizmlar, issi?xona gazlari va ozonni buzuvchi moddalar chiqarish xamda atmosfera xavosiga fizikaviy omillarning zararli ta'sir ko'rsatishi bilan bog'liq bo'lgan korxonalar, muassasalar va tashkilotlar quyidagilarni bajarishga majburdirlar:

atmosfera chiqarilgan chiqindilarni tozalash va zararli fizikaviy ta'sirni kamaytirish uchun inshootlar, asbob-uskunalar va apparaturalardan, shuningdek ular ustidan nazorat qilish vositalaridan foydalanish qoidalariga rioya qilish;

xo'jalik ob'ektlari tevaragida sanitariya-muxofaza zonalari barpo etish;

chiqindilar chi?arishni xamda zararli fizikaviy ta'sirni kamaytirish chora-tadbirlarini ko'rish;

chiqariladigan chiqindilar xamda fizikaviy omillar zararli ta'sirining yo'l qo'yiladigan doiradagi normativlariga rioya qilish ustidan nazorat o'rnatish, ularning xisobini yuritish va belgilangan tartibda statistika xisobotini ta?dim etish;

energiyani tejaydigan texnologiyalarni joriy etish, yoqilg'i-energetika resurslarini tejash, ekologik ji?atdan toza energiya manbalaridan foydalanish chora-tadbirlarini ko'rish;

meteorologiya sharoitlari noqulay kelishi kutilayotganligi munosabati bilan atmosfera xavosiga ifloslantiruvchi moddalar va biologik organizmlar chiqarishni kamaytirish yuzasidan O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muxofaza qilish davlat qo'mitasi bilan kelishilgan xolda chora-tadbirlar ko'rish;

korxonalar va transport kommunikatsiyalarining ta'sir doirasida atrof muxitga xamda axoli salomatligiga zararli ta'sir ko'rsatilishini baxolash;

kuchli ta'sir etuvchi zaxarli moddalar xamda bug'lanuvchi birikmalarni saqlash, ulardan foydalanish va ulardan bo'shagan idishlarni zararsizlantirish shartlariga rioya qilish;

atmosfera birvarakayiga va avariya tufayli chiqindilar chiqishi, yashirin xavfli vaziyatlar yuzaga kelishining oldini olish, shuningdek atmosfera xavosining chegaralararo ifloslanishini kamaytirish chora-tadbirlarini ko'rish;

chiqindilarni yo'q qilishni ta'minlash xamda ular to'planib qolganida va qayta ishlanayotganida atmosfera xavosini ifloslantirishning oldini olish chora-tadbirlarini ko'rish.

Atmosfera xavosini muxofaza qilish chora-tadbirlarini bajarish tuproq, suv va atrof tabiiy muxitning boshqa ob'ektlari ifloslanishiga olib kelmasligi lozim.

Oldingi taqriga qarang.

25-modda. Atmosfera xavosiga zararli ta'sir ko'rsatganlik uchun kompensatsiya to'lovlari

Atmosfera xavosiga zararli ta'sir ko'rsatganlik uchun kompensatsiya to'lovlari korxonalar, muassasalar va tashkilotlardan qonun xujjatlarida belgilab qo'yiladigan tartibda va mi?dorlarda undirib olinadi.

LexUZ sharxi

qarang: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 1 may 2003 yil 199-sonli qarori bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi xududida atrof tabiiy muxit ifloslantirilganligi va chiqindilar joylashtirilganligi uchun kompensatsiya to'lovlarining miqdorlari (1 va 2-ilovalar).

Atmosfera xavosiga ifloslantiruvchi moddalarni va biologik organizmlarni chiqarganlik, unga fizikaviy omillarning zararli ta'sir ko'rsatganligi xamda atmosfera xavosidan foydalanganlik uchun kompensatsiya to'lovlari to'lash korxonalar, muassasalar va tashkilotlarni havoni muxofaza qilish chora-tadbirlarini bajarishdan va etkazilgan zararni qoplash majburiyatidan ozod etmaydi.

(25-modda O'zbekiston Respublikasining 2003 yil 30 avgustdagi 535-II-sonli qonuni taqirida— «Xalq so'zi», 31.10.2003 y., 223(3335)-son)

26-modda. Atmosfera xavosini muxofaza qilish soxasida davlat xisobini yuritish

quyidagilar davlat tomonidan xisobga olinishi zarur:

atmosfera xavosining xolatiga zararli ta'sir ko'rsatayotgan yoki zararli ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan ob'ektlar;

foydalanilayotgan atmosfera xavosining xajmlari;
atmosfera xavosiga chiqarilayotgan ifloslantiruvchi moddalar, biologik organizmlar, issiqxona gazlari va ozonni buzuvchi moddalarning turlari va miqdori;
atmosfera xavosiga fizikaviy omillar ko'rsatadigan zararli ta'sirning turlari va hajmlari.

Atmosfera xavosini muxofaza qilish sohasida davlat hisobini yuritish O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi tomonidan belgilanadigan tartibda yagona tizim bo'yicha amalga oshiriladi.

27-modda. Atmosfera xavosimonitoringi

Atmosfera xavosining holatini kuzatish, u xaqidagi axborotni to'plash, umumlashtirish, taxlil etish va istiqbolni belgilash atrof tabiiy muxitning davlat monitoringi yagona tizimi bo'yicha qonun xujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

LexUZ sharxi

Qarang: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2002 yil 3 apreldagi 111-son qarori bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasida atrof tabiiy muxitning davlat monitoringi to'g'risidagi Nizom.

28-modda. Atmosfera xavosini muxofaza qilish ustidan nazorat

Atmosfera xavosini muxofaza qilish ustidan davlat nazorati maxalliy davlat xokimiyati organlari tomonidan, shuningdek maxsus vakolat berilgan davlat organlari tomonidan qonun xujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

LexUZ sharxi

Qarori: O'zbekiston Respublikasining «Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to'g'risida»gi qonuni.

O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muxofaza qilish davlat qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi atmosfera xavosini muxofaza qilish ustidan nazorat qilish bo'yicha maxsus vakolat berilgan davlat organlaridir.

Atmosfera xavosini muxofaza qilish ustidan idoraviy, ishlab chiqarish va jamoat nazorati qonun xujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi.

LexUZ sharxi

Qarang: O'zbekiston Respublikasining «Ekologik nazorat to'g'risida»gi qonuni.

29-modda. Atmosfera xavosini muxofaza qilish to'g'risidagi qonun xujjatlarini buzganlik uchun javobgarlik

Atmosfera xavosini muxofaza qilish to'g'risidagi qonun xujjatlarini buzishda aybdor bo'lgan shaxslar belgilangan tartibda javobgar bo'ladilar.

LexUZ sharxi

Qarang: O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 85 — 88-moddalari va Jinoyat kodeksining 196-moddasi.

Korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va fuqarolar atmosfera xavosini muxofaza qilish to'g'risidagi qonun xujjatlarini buzish oqibatida etkazilgan zarar o'rnini qonun xujjatlarida belgilangan tartibda qoplashlari shart. Zarar o'rnini qoplash aybdorlarni qonun xujjatlariga muvofiq javobgarlikka tortishdan ozod etmaydi.

LexUZ sharxi

Qarang: O'zbekiston Respublikasi fuqarolik kodeksining 985-moddasi.

30-modda. Xalqaro shartnomalar

Agar O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalarida ushbu qonunda nazarda tutilganidan o'zgacha qoidalar belgilangan bo'lsa, xalqaro shartnoma qoidalari qo'llaniladi.

5. O'zbekiston Respublikasida atmosfera va atrof –muxitni muxofaza qilish bo'yicha davlat dasturlari va ularning ahamiyati.

“2013-2017-yillarda O'zbekiston Respublikasida atrof-muhit muhofazasi bo'yicha harakatlar Dasturi”

**Vazirlar Mahkamasining Qarori bilan tasdiqlangan “2013-
2017-yillarda O‘zbekiston
Respublikasida atrof-muhit muhofazasi bo‘yicha
harakatlar dasturi” doirasida amalga oshirilgan ishlar
to‘g‘risida**

MA’LUMOT

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 27-maydagi 142-sonli qarori bilan tasdiqlangan “2013–2017-yillarda atrof-muhit muhofazasi bo‘yicha harakatlar Dasturi” doirasida mas’ul vazirlik va idoralar tomonidan dastur boshidan buyon jami 232,16 mlrd.so‘m va 468,3 mln.AQSH dollari, 139 ming Yevro va 15 ming Shveysariya franki hajmidagi ishlar bajarilgan bo‘lib, jami 76 ta tadbirdan 32 tasi yakuniga yetkazildi va qolgan 44 ta tadbir bo‘yicha ishlar davom ettirilmoqda.

Shu bilan birga 2013–2017-yillarga mo‘ljallangan atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha hududiy dasturlar doirasida jami 973,2 mlrd.so‘m, qariyb 592,6 mln. AQSH dollari va 61,84 mln. Yevro hajmidagi ishlar yakunlanib, jami 255 ta tadbirning 52 tasi bajarildi va qolgan 203 ta tadbir bo‘yicha ishlar davom ettirilmoqda.

Dastur talablarini bajarish asnosida respublikada atrof-muhit holatining yaxshilanishi, ekologik ustunlikni e’tiborga olgan holda sohalaridagi iqtisodiy o‘shish, mamlakatning barqaror rivojlanishga erishishida shart-sharoitlar yaratishga ma’lum ma’noda erishildi.

Misol uchun, atmosferaga zaharli moddalarning tashlanishini kamaytirish maqsadida, korxona, tashkilot va jismoniy shaxslarning jami 149 ming avtotransport gaz yoqilg‘isiga o‘tkazilishi bo‘yicha bir qator tadbirlar o‘tkazildi.

Hisobot davrida 263,9 mingdan ortiq transport vositalaridan atmosfera havosiga tashlanayotgan ifloslantiruvchi moddalar asbob-uskunalar yordamida tekshirildi, shundan “Toza havo” tadbirini o‘tkazish doirasida 236,8 ming dona avtotransport vositalari tekshirildi. Tekshirish natijasida 11,55 mingdan ortiq ifloslantiruvchi moddalarni o‘rnatilgan me’yordan ortiq tashlayotgan manbalar aniqlanib, qonunchilikda o‘rnatilgan tartibda tegishli choralar ko‘rildi.

Atrof tabiiy muhit monitoringi doirasida 406 ta ifloslantiruvchi manbalarga ega xo‘jalik yurituvchi subyektda monitoring ishlari olib borilib, jami – 8626 manbada, shundan atmosfera havosi bo‘yicha – 3777 ta, suv resurslari bo‘yicha – 3887 ta, tuproq ifloslanishi bo‘yicha – 962 ta manbada asbobuskunalar yordamida tekshirish ishlari amalga oshirildi.

Shuningdek, ifloslantiruvchi manbalarga o‘rnatilgan 414 ta chang-gaz tozalash inshootlari, 34 ta oqova suvlarini tozalash inshootlari, 84 ta chiqindilarni saqlash va ko‘mish joylari, 98 ta yer usti suv obyektlari o‘rganilib, past samara bilan ishlayotgan 36 ta chang-gaz va 34 ta oqova suvlarini tozalash inshootlari, 62 ta chiqindilarni saqlash va ko‘mish joylarida konsentratsiyaning yo‘l qo‘yiladigan cheklangan miqdoridan (KCHM) yuqori darajada ifloslangan uchastkalar aniqlandi va belgilangan tartibda tegishli choralar ko‘rildi.

O‘zbekiston Respublikasining “Atmosfera havosini muhofaza qilish to‘g‘risida”gi, “Chiqindilar to‘g‘risida”gi, “O‘simlik dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish

to'g'risida"gi, "Hayvonot dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risida"gi Qonunlarining yangi tahririni ishlab chiqishda Qo'mita tomonidan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining Ekologiya va atrofmuhitni muhofaza qilish masalalari qo'mitasi, Ekoharakat deputatlar guruhi a'zolari bilan yaqindan hamkorlik ishlari amalga oshirildi.

Shundan, "O'simlik dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida"gi "Hayvonot dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunlari Oliy Majlis Senati tomonidan qabul qilinib, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan imzolandi.

Hisobot davrida respublika bo'yicha 18,85 mingta loyiha hujjatlari, jumladan, 2214 ta ekologik normativ loyihalari (2015-yilning 9 oyida – 2113 ta) davlat ekologik ekspertizasidan o'tkazilib, ushbu ko'rsatkich o'tgan yilning shu davriga nisbatan 105 foizni tashkil etdi.

Ekologik xavfliligi I va II-toifaga tegishli bo'lgan faoliyat turlari bo'yicha ijobiy xulosa berilgan 619 ta loyihaga ishlab chiqarish jarayonida kam chiqitli va resurstejamkor texnologiyalarni tatbiq etish yuzasidan tavsiyalar berildi, shu jumladan, 85 ta loyiha bo'yicha texnologik jarayonga quyosh energiyasidan foydalanishni nazarda tutuvchi va energiya tejamkor texnologiyalarni, 3 ta loyihada (Farg'ona viloyatidagi "Quvasoysement" AJ, Farg'ona neftni qayta ishlash zavodi, Navoiy viloyatidagi "O'zminda» MCHJ QK) ifloslantiruvchi moddalarni tashlanishini avtomatlashtirilgan nazoratini tadbiq

qilish bo'yicha tavsiyalar berilib, yuqoridagi obyektlarda texnologiyalarni tatbiq qilish ishlari bosqichma-bosqich olib borilmoqda.

Analitik nazoratga ixtisoslashtirilgan inspeksiya tomonidan idoraviy ekologik nazoratni olib boorish bo'yicha 798 mln. so'mlik xo'jalik hisobidagi ishlar bajarilib, o'tgan yilning shu davriga nisbatan xizmat ko'rsatish hajmining 24 % ga o'sishi ta'minlandi (2015-yilning 9 oyida – 643,9 mln.so'm). 20 ta ekoanalitik laboratoriyalar attestatsiyadan o'tkazilib, (o'tgan yilning shu davrida – 16 ta), 40 ta laboratoriya mutaxassislarining malakasi oshirildi (o'tgan yilning shu davrida – 7 ta). **Hisobot davrida** tabiiy va oqova suv tarkibidagi 4 xil, tuproq tarkibidagi 6 xil, hamda atmosfera havosi bo'yicha 9 xildagi moddalarni aniqlash bo'yicha jami 19 ta uslublar o'zlashtirildi.

Jumladan, analitik nazoratga ixtisoslashtirilgan davlat inspeksiya tomonidan "Tabiiy va oqova suvlar tarkibidagi sulfat-ion konsentratsiyasini kompleksometrik usul bilan o'lchovni bajarish uslubi" (O,zO,U 0458:2009), "Tabiiy va oqova suv tarkibidagi kumush konsentratsiyasini fotokolorometrik usul bilan o'lchov bajarish uslubi" (O,zO,U 0414:2009) bo'yicha o'lchov ishlari yo'lga qo'yildi.

Tuproq nazorati bo'yicha Buxoro viloyati bo'limi tomonidan tuproq tarkibidagi marganets ulushini o'lchash uslubi, Qashqadaryo va Samarqand viloyati bo'limlari tomonidan ko'chib yuruvchi ikki va uch valentli temir moddasi birikmalarini aniqlash uslubi, Atmosfera havosi nazorati bo'yicha Qoraqalpog'iston Respublikasi bo'limi tomonidan havoga tashlanayotgan ishlab chiqarish tashlamalar tarkibidagi ftorli vodorod konsentratsiyasini fotometrik usulda o'lchash uslubi, Samarqand viloyati

bo'limi tomonidan oltingugurt kislotasi aerozoli konsentratsiyasini turbometrik usulda o'lchash uslubi, Surxondaryo viloyati bo'limi tomonidan temir konsentratsiyasini fotometrik usulda o'lchash uslubi, Namangan viloyati bo'limi tomonidan ammiak konsentratsiyasini fotometrik usulda o'lchash uslubi, Yer usti va oqova suvlar nazorati bo'yicha Sirdaryo bo'limi tomonidan tabiiy va oqova suvlar tarkibidagi sulfat-ion konsentratsiyasini kompleksometrik usul bilan o'lchash uslubi o'zlashtirildi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 20-oktyabrdagi 290-sonli qaroriga muvofiq, hisobot davrida 969 ta ruxsatnoma rasmiylashtirilib, ushbu ko'rsatkich o'tgan yilga

nisbatan 113 % ni tashkil etdi. Shundan, yovvoyi hayvonlarni ovlashga 108 ta, ularni respublika hududiga olib kirishga 59 ta, respublikadan olib chiqishga 251 ta, shu jumladan, CITES Konvensiyasi bo'yicha 203 ta, dorivor, oziq-ovqatbop va texnik o'simliklarni yig'ish va tayyorlashga 256 ta, yovvoyi holda o'suvchi, o'simliklar va ularning qismlarini respublika hududidan tashqariga olib chiqishga 282 ta va olib kirish uchun 11 ta hamda yovvoyi hayvonlarni saqlash va urchitish bo'yicha pitomniklarni, shuningdek zoologiya kolleksiyalarini hisobga qo'yilganligi to'g'risidagi 2 ta guvohnoma rasmiylashtirildi.

Qo'mita tomonidan xalqaro munosabatlarni rivojlantirish, bunda xorijiy davlatlar bilan hamkorlik aloqalarini kengaytirish, sohaga grant mablag'larini jalb qilish bo'yicha ishlar olib borildi.

Ikki tomonlama aloqalar va xalqaro huquqiy shartnomalarni kengaytirish hamda rivojlantirish borasida Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi va Avstriya Respublikasi Qishloq xo'jaligi, o'rmon xo'jaligi, atrof-muhitni muhofaza qilish va suv resurslarini boshqarish federal vazirligi o'rtasida hamkorlik qilish to'g'risida Kelishuv, shuningdek, Avstriyaning «Eco World Styria» toza texnologiyalar klasteri o'rtasida ekologik texnologiyalar sohasida o'zaro Anglashuv Memorandumi imzolandi.

Shu bilan birga, Fransiyaning ekologiya, barqaror rivojlanish va energetika vazirligi, Polsha Respublikasining atrof-muhit vazirligi, Germaniyaning atrof-muhitni muhofaza qilish, qurilish va yadroviy xavfsizlik Federal vazirligi, Yaponiyaning atrof-muhit vazirligi bilan atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish sohasida o'zaro hamkorlik qilish to'g'risida idoralararo Kelishuvlar loyihalari tayyorlanib, tegishli vazirlik hamda idoralar bilan kelishilib, xorijiy tomonlar bilan kelishish uchun Tashqi ishlar vazirligiga yuborildi.

Suvli-botqoqli hududlar to'g'risidagi Ramsar Konvensiyasi doirasida To'dako'l va Quyimozor suv havzalarini xalqaro Ramsar ro'yxatiga kiritish bo'yicha takliflar hamda nominatsion shakllar to'ldirilib, Tashqi ishlar vazirligi orqali Konvensiya Kotibiyatiga taqdim qilindi.

Shuningdek, "Havoning katta masofalarga transchegaraviy ifloslanishi to'g'risida"gi konvensiyaga a'zo bo'lishi yuzasidan tayyorlov ishlari olib borilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining Tashqi siyosat masalalari qo'mitasi tomonidan Senatning Agrar, suv xo'jaligi masalalari va ekologiya qo'mitasi bilan birgalikda O'zbekiston

Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi tomonidan O'zbekiston Respublikasi ishtirokchi bo'lgan atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi xalqaro konvensiyalar qoidalari ijro etilishining borishini o'rganish ishlari amalga oshirildi.

O'rganish yakunlari bo'yicha O'zbekiston qo'shilgan xalqaro shartnomalar normalarining muayyan davlat organi tomonidan milliy qonunchilikka implementatsiya qilinishini tartibga soluvchi aniq protsessual mexanizmni tashkil qilish, mas'ul bo'lgan davlat organlari mazkur xalqaro hujjatlar normalarining implementatsiya qilinishini yanada kuchaytirishga yo'naltirilgan Oliy Majlis Senati palatalarining qo'shma qarori va uning asosida Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan idoralararo ish rejasi qabul qilindi.

Xalqaro investitsiyalarni jalb qilish borasida hisobot davrida umumiy qiymati 10,5 mln.

dollarga (milliy – 3,5 mln.doll. va mintaqaviy – 6,9 mln.doll.) teng 5 ta loyiha (3 ta milliy va 2 ta mintaqaviy) bo'yicha ishlar amalga oshirildi.

Amalga oshirilgan loyihalar natijasida biologik resurslarni muhofaza qilish inspeksiylarining moddiytexnik bazasi avto va suv transporti vositalari bilan ta'minlanib, ofis texnikalari bilan jihozlandi. Shu bilan birga, bojxona organlarining ozonni buzuvchi mahsulotlar importini va eksportini nazorat qilish bo'yicha moddiy-texnik bazasi takomillashtirildi.

Koreyaning KOYKA agentligi bilan respublika hududiga mahsulotlarni import va respublika hududidan eksport qilish bo'yicha ruxsatnomalar rasmiylashtirishning idoralararo integrallashgan "bir darcha" elektron dasturini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazish ishlari olib borildi.

Jahon banki bilan hamkorlikda Analitik nazoratga ixtisoslashgan davlat inspeksiya'sini umumiy qiymati 1,3 mln. AQSH doll. bo'lgan zamonaviy o'lchash moslamalari va laboratoriya jihozlari, shu jumladan, mobil laboratoriyalar bilan ta'minlash bo'yicha hujjatlar ishlab chiqilib, muzokaralar olib

borildi. Ushbu masala Xalqaro Orolni qutqarish jamg'armasi Ijroiya qo'mitasi bilan muhokama qilindi.

Shuningdek, umumiy summasi 1,3 mln. AQSH doll. bo'lgan jihozlarning ro'yxati tuzildi.

Osiyo taraqqiyot banki bilan hamkorlikda O'zbekiston Respublikasining maishiy chiqindilarni boshqarish milliy strategiyasini ishlab chiqish bo'yicha ishchi guruhi shakllantirilib, dastlabki loyihani ishlab chiqish bo'yicha ishlar olib borildi.

Aholining ekologiya masalalari hamda mamlakatda atrof-muhit muhofazasi sohasida olib borilayotgan faoliyat yuzasidan xabardorligini oshirish, ijtimoiy sheriklikni rivojlantirish yuzasidan tegishli vazirlik, idora va tashkilotlar hamda ommaviy axborot vositalari bilan hamkorlikda ishlar olib borildi.

Hisobot davrida 1318 ta uchrashuv, seminar, taqdimot, ijtimoiy ekologik aksiyalar, ta'lim muassasalarida ochiq darslar tashkil qilindi. Jumladan, atmosfera havosini muhofaza qilish bo'yicha – 311 ta, chiqindilar boshqaruvi masalasiga oid – 144 ta, suv va yer resurslaridan oqilona foydalanish sohasida – 211 ta, biologik resurslardan foydalanish va ularni qayta tiklash sohasida – 184 ta, ekologik qonunchilikni targ'ib qilish borasida – 289 ta hamda 179 ta hududlarni ko'kalamzorlashtirish, noyob hayvon turlarini tabiatga qaytarish, ekologik xalqaro sanalar munosabati bilan ijtimoiy-ekologik masalalarga bag'ishlangan tadbirlar, jumladan, "Ekohaftalik–2016" tashkil qilindi.

Ekologik xavfsiz, kam chiqitli va resurs tejamkor texnologiyalarni tatbiq etayotgan sanoat va qishloq xo'jaligi korxonalari hamda qo'riqlanadigan tabiiy xududlarda

(qo'riqxonalar, milliy tabiiy bog'lar, buyurtmaxonalar va boshqalar.) 32 ta mediatur o'tkazildi.

Ommaviy axborot vositalari ishtirokida maishiy chiqindixonalarning holatini va ruxsat etilmagan chiqindixonalarning tashkil etilishini o'rganish, shuningdek dalalarda ekin o'rib olinganidan keyin somon yoqish, aholi punktlarida xazonlar va boshqa o'simlik qoldiqlarini yoqish, ochiq olovni qo'llagan holda bitum eritish hamda o'simlik va hayvonot dunyosi obyektlaridan noqonuniy foydalanish holatlarini aniqlash maqsadida jami 488 ta tezkor reydtadbirlari o'tkazildi.

Tele va radio kanallarida 2678 ta chiqishlar (2015-yilning 9 oyida – 2586 ta), bosma OAVlarda – 1338 ta material chop etildi.

Qo'mita faoliyatining ochiqqligini ta'minlash maqsadida uning rasmiy veb-saytidagi ma'lumotlar muntazam yangilanib, internet OAV va ijtimoiy tarmoqlarga 526 ta materiallar joylashtirildi (2015-yilning 9 oyida – 60 ta).

“Facebook” internet tarmog'idagi Qo'mitaning sahifasi tashkil qilindi. Xorijiy va mahalliy OAVda dolzarb ekologiya masalalari bo'yicha chop etilgan ma'lumotlar tahlil qilinib, ular asosida 33 ta ekologik daydjestlar tayyorlandi.

Fuqarolik jamiyati institutlari va davlat idoralarining jamoatchilik ekologik nazoratini amalga oshirishda hamkorlikdagi harakatlarini muvofiqlashtirishni ta'minlash maqsadida “2016-yilda respublikada ekologik nazoratning jamoatchi inspektori institutlarini rivojlantirish bo'yicha Yo'l

xaritasi” ishlab chiqildi va Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlandi.

Yo'l xaritasini amalga oshirish doirasida Toshkent va Nukus shaharlarida joriy yilning 29-fevralidan 2-martigacha, shuningdek, barcha viloyat markazlarida Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi rahbarlari va o'zini o'zi boshqarish organlari, mahalla fuqarolar yig'inlarining ekologik va tabiatni

muhofaza qilish, obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish komissiyasi, shuningdek, ekologiya yo'nalishidagi nodavlat notijorat tashkilotlarning 10 mingdan ortiq vakillari bilan 14 ta uchrashuv tashkil etildi.

Qo'mitaning O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi bilan qo'shma chora-tadbirlar rejasi ishlab chiqilib, uning asosida ishlar amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining “Elektron raqamli imzo to'g'risida”gi va “Elektron hujjat aylanishi to'g'risida”gi qonunlari talablariga muvofiq, elektron hujjat aylanish tizimini takomillashtirish maqsadida Qo'mita tizimidagi 209 nafar xodim (2015-yilda 59 nafar xodim) “E-HUJJAT” elektron hujjat aylanish tizimi bo'yicha elektron raqamli imzo bilan ta'minlandi.

Shu bilan bir qatorda, “E-NAT” himoyalangan elektron pochta tizimi va “E-ijro” idoralararo elektron xujjat almashinuvi tizimi yo'lga qo'yilib, barcha hududiy qo'mitalarda joriy qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil 28-sentabrdagi “Tadbirkorlik subyektlariga “Bir darcha” tamoyili bo'yicha davlat xizmatlari ko'rsatish tartibini yanada takomillashtirish choratadbirlari to'g'risida”gi PQ-2412-sonli qarori ijrosini ta'minlash bo'yicha Qo'mita tomonidan ko'rsatiladigan asosiy davlat xizmati turlari, xususan, suvdan maxsus foydalanish yoki suvni maxsus iste'mol qilish bo'yicha hamda o'simlik dunyosi obyektlaridan maxsus foydalanish uchun Qizil kitobga kiritilmagan

turlarini tabiiy muhitdan olishga ruxsatnomalar berish davlat xizmatlar turlarining “Bir darcha” elektron tizimi amaliyotga joriy qilindi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 27-maydagi 142-sonli qarori bilan tasdiqlangan “2013-2017-yillarda O‘zbekiston Respublikasida atrof-muhitni muhofazasi bo‘yicha harakatlar dasturi”ning “Atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish, ekologik ta’lim va barqaror rivojlanish maqsadlarida ta’lim doirasidagi qonun hujjatlarni va me’yoriy-uslubiy bazani rivojlantirish” yuzasidan IV – yo‘nalishi bo‘yicha nazarda tutilgan tadbirlarning bajarilishi batafsil tahlil qilinib, ijrosi yuzasidan ma’lumotlar har chorakda Vazirlar Mahkamasiga kiritilmoqda.

Mazkur dastur doirasida Xalq ta’limi vazirligi tomonidan 2016-yilda har bir hududda “Ekologikbiologik, o‘lkashunoslik” oromgohlari tashkil etildi. “Barkamol avlod” o‘lkashunoslik va ekologiya markazi tomonidan 6 nomdagi “Gulchilik”, “Bog‘dorchilik”, “Sabzavotchilik”, “Yosh ekolog”, “Yosh tabiatshunos”, “Oila va salomatlik” kabi to‘garaklar uchun o‘quv qo‘llanmalar tayyorlanib, barcha “Barkamol avlod” bolalar markazlariga yetkazildi.

2015-2016 o‘quv yili uchun chop etilgan 1-sinf “Atrofimizdagi olam”, 4-sinf “Tabiatshunoslik”, 5-sinf “Botanika” va “Tabiiy geografiya” boshlang‘ich kursi darsliklarining mazmuniga atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish mavzulari kiritildi.

Umumta’lim maktablarining o‘quvchilari uchun “Ekologiya: Yerdagi yashash sharoitlari”, “Ekologiya:

Odam sayyorani o‘zgartirmoqda” nomli o‘quv qo‘llanma va ish daftari, “Inson va tabiat”, “Inson va rang-barang tabiat”, “Suv hayot manbayi”, “Inson va havo”, “Inson va tuproq” nomli o‘quv qo‘llanmalar ishlab chiqilib, ta’lim muassasalariga yetkazildi.

Oliy va o‘rta mahsus ta’lim vazirligi tomonidan Oliy va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi yo‘nalishlari bo‘yicha o‘quv-uslubiy birlashmalar faoliyatini Muvofiqlashtiruvchi kengashning 2013-yil 13-avgustdagi 3-sonli bayonnomasi bilan tashkil qilingan “Ishlab chiqarishlar texnologiyasi va atrofmuhit muhofazasi”, “O‘quv-uslubiy birlashmasi tarkibida “Barqaror rivojlanish ta’limi” sho‘basi tomonidan 2016-yilning uchinchi choragida 6 ta o‘quv adabiyoti ko‘rib chiqilib, shulardan 4 tasi – 2 ta dasrlik va 2 ta o‘quv qo‘llanma chop etishga tavsiya etildi.

O‘zbekiston Respublikasi Bosh vaziri o‘rinbosari tomonidan 2015-yil 10-fevralda tasdiqlangan 7/1-4745-sonli O‘zbekiston Respublikasining barqaror rivojlanish uchun ta’lim konsepsiyasining 2015-2017-yillar davomida milliy ta’lim tizimiga singdirish harakat dasturi tadbirlarining o‘z vaqtida va sifatli bajarilishi ustidan monitoring olib borilmoqda.

Mazkur Dastur doirasida tegishli vazirlik va idoralar hamkorligida Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar tabiatni muhofaza qilish qo‘mitalari tomonidan maktabgacha ta’lim muassasalari, umumta’lim maktablarida ekologik madaniyat, ekologik bilimlarini oshirish, ekologik holat to‘g‘risida tushunchalar berish maqsadida ekologik tadbirlar muntazam ravishda tashkil etilmoqda.

Vazirlar Mahkamasining 2000-yil 24-yanvardagi “Ozon qatlamini himoya qilish sohasidagi shartnomalar bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasining xalqaro

majburiyatlarini bajarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 20-sonli hamda 2005-yil 11-noyabrda "Ozonni buzuvchi moddalarni va tarkibida ular mavjud bo'lgan mahsulotlarni O'zbekiston Respublikasiga olib kirishni va O'zbekiston Respublikasidan olib chiqishni tartibga solishni takomillashtirish to'g'risida"gi 247-sonli qarorlariga

muvofiq hisobot davrida 3644 ta murojaat (2015-yilning 9 oyida – 3542 ta) ko'rib chiqilib, ozonni buzuvchi moddalarni respublika hududiga olib kirish uchun 10 ta hamda tarkibida ozonni buzuvchi moddalar mavjud bo'lgan mahsulotlarni respublika hududiga olib kirish uchun 160 ta ruxsatnoma

rasmiylashtirildi, shuningdek, ruxsat talab etilmasligi to'g'risida 3546 ta javob xatlari yuborildi.

2013-yildan buyon O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi hamkorlikda BMTTD bilan GXFULarni import qilishga qaramlikni (bog'liqlikni) kamaytirish maqsadida davlat va xususiy sektor salohiyatini kuchaytirish uchun faoliyat yuritib kelmoqda. Ushbu faoliyatlar Ozon qatlamini muhofaza qilish bo'yicha Vena konvensiyasi va Ozon qatlamini yemiruvchi moddalar to'g'risidagi Monreal bayonnomasi doirasida olingan majburiyatlarni bajarilishiga yo'naltirilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 9-fevraldagi "Sog'lom ona va bola yili to'g'risida"gi 2487-sonli qarori ijrosini ta'minlash maqsadida 15 banddan iborat tadbirlar rejasi ishlab chiqilib, ularni amalga oshirish uchun rejalashtirilgan 305,3 mln. so'mlik ishlarning bugungi kunda 290,3 mln.so'm hajmdagi ishlar bajarilib, belgilangan rejaning 95% ni tashkil etdi.

Xususan, Qo'mita tizimidagi xotin-qizlarni ijtimoiy va iqtisodiy qo'llab-quvvatlash doirasida 12 mln.so'mlik yordam ko'rsatildi. Hududiy qo'mitalar tomonidan "Mahallamiz ekologiyasi", "Ayol, ekologiya va salomatlik", "Sog'lom bolani tarbiyalash – bizning umumiy vazifamiz", "Barkamol avlodni tarbiyalashda ekologik mas'uliyat" mavzularida 76 ta davra suhbat, 3 ta tanlov, 6 ta ekologik aksiya tashkil etildi. "Ekologiya xabarnomasi" – "Ekologicheskiy vestnik" jurnalida "Sog'lom ona va bola yili" davlat dasturi ijrosi mavzuida alohida rukn joriy etilib, hisobot davrida mavzuga oid jami 14 ta maqola chop etildi.

Atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish, shu bilan birga tabiat bilan onalik va bolalikni muhofaza qilish masalasi uyg'unlashtirilgan tasvirlar aks ettirilgan 8 turdagi maxsus bannerlar tayyorlandi. Bugungi kunda Toshkent shahri bo'ylab 90 ta, Namangan, Jizzax, Sirdaryo viloyatiga 30 tadan bannerlar o'rnatildi, qolgan viloyat, shahar va tuman markazlariga ham 30–40 tadan banner o'rnatish bo'yicha ishlar olib borilmoqda. Bu borada fotoalbomlar tayyorlandi.

Surxondaryo viloyati Sariosiyo tumanidagi 66-sonli maxsus internat-maktabiga, Sho'rchi tumanidagi "Oynako'l" tibbiyot birlashmasiga, Qumqo'rg'on tumanidagi 57-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabiga, Samarqand viloyati 1-sonli tug'ruqxonaga, Buxoro, Qashqadaryo, Xorazm va Farg'ona viloyatlaridagi

QVPlarga, o'rta-ta'lim maktablariga qayta tiklanuvchi energiya manbayi, fotoelektr stansiyalari o'rnatildi.

O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri tomonidan 2014-yil 30-iyulda (2014-yil 15-avgustdagi №03-21-1-sonli) tasdiqlangan "Respublika tabiiy suv havzalarida barqaror ekologik sharoitni

ta'minlash va biologik resurslardan oqilona foydalanish yuzasidan kompleks chora-tadbirlar" ijrosi bo'yicha ishlar olib borildi.

Hisobot davri yakunlari bo'yicha chora-tadbirda belgilangan 53 ta tadbirdan 17 tasining bajarilishi nihoyasiga yetkazildi. Joriy yil yakunlari bo'yicha Kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilishi boshlangandan buyon 5,85 mlrd.so'm mablag' sarflandi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil 19-fevraldagi 14/21-2-sonli «Atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy va biologik resurslardan oqilona foydalanish hamda ularni qayta tiklash tadbirlarini amalga oshirish bo'yicha hududiy chora-tadbirlar to'g'risida»gi 12 yo'nalishdagi 1400 ta tadbirning bajarilishi bo'yicha ishlar amalga oshirildi.

Vazirlar Mahkamasining 2000-yil 23-oktyabrdagi "Tarkibida simob moddasi bo'lgan lampalar va priborlardan foydalanish va ularni foydali ravishda ishlatish korxonalari faoliyatini tartibga solish to'g'risida"gi 405-sonli qarori ijrosi bo'yicha hisobot davrida respublika bo'yicha 300,13 ming dona yaroqsiz holga kelgan lampalar utilizatsiya qilindi.

Vazirlar Mahkamasining 2012-yil 4-sentyabrdagi "Ishlatilgan texnik moylarni topshirish, to'plash, ular uchun hisob-kitob qilish, ularni saqlash va tashish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 258-sonli qarori ijrosini ta'minlash maqsadida joriy yilning may oyida Toshkent viloyatining Angren shahrida ishlatilgan texnik moylarni qayta ishlashga ixtisoslashtirilgan "Eco prista" MCHJ qo'shma korxonasi ishga tushirilib, "Uz-Ecoprotect" MCHJ qo'shma korxonasidan 1358,9 tonna yig'ilgan texnik moylar qabul qilinib, shundan 1162 tonnasi qayta ishlandi. "Eco prista" va "Uz-Ecoprotect"

MCHJ qo'shma korxonalari 150 dan ortiq korxona bilan ishlatilgan texnik moylarni qabul qilish bo'yicha shartnomalar tuzib, hisobot davrida jami 137,7 tonna moy qayta ishlash uchun qabul qilindi.

Shu bilan birga, hisobot davrida respublika bo'yicha jami 769,6 tonna ishlatilgan avtoshinalar utilizatsiya qilinib, ushbu ko'rsatkich o'tgan yilning shu davriga nisbatan 147 % ni tashkil etdi. Toshkent shahridagi "Toshrangmetzavod" korxonasiga yaroqsiz holga kelgan 320 tonna kompyuter texnikalari utilizatsiya qilish uchun topshirilib, ushbu ko'rsatkich o'tgan yilning shu davriga nisbatan 3,2 barobarga oshdi (2015-yilning 9 oyida – 101,2 tn).

Xulosa

Shunday qilib, sanoat chiqindilarini atrof-muhitga, biosferaga tashlanishi ko'p regionlarda ekologik holatning buzilishiga olib kelmoqda. O'rmonlarning qirilishi, suvlarning, yer yuzasining ifloslanishi va boshqalar shular jumlasidandir. Buning oldini olish uchun sanoat korxonalaridan ajralayotgan chiqindilarga REChK(ruxsat etilgan chegaraviy konsentratsiya) lar o'rnatilishi lozim. Har bir korxonadan ajralayotgan chiqindi REChK dan yuqori bo'lsa u tozalanishi yoki albatta korxona texnologiyasi sozlanishi lozim. Hozirgi kunda olimlar tarafidan har bir chiqindini tozalash yoki uni zararsizlantirish uchun turli usullar ishlab chiqilgan.

Har bir usul ajralayotgan chiqindining agregat holati, fizik- kimyoviy xususiyati, miqdori, konsentratsiyasi, harorati, qanday manbadan ajralayotganligiga qarab tanlanadi.

Hozirgi kunda yer yuzida insoniyatning taraqqiy etib borishi, fan va texnikaning rivojlanishi, moddiy turmushning yaxshilanishi parallel ravishda o'ziga xos bir qator qiyinchiliklarni ham keltirib chiqaradi. Insoniyat doimo yaxshi yashashga harakat qilib kelgan, lekin shu yashash tarzi hozirgi kunda ma'lum muammolarni vujudga keltirayotganligi hech kimga sir emas. Insonning hayotiga texnika vositalarini borgan sari chuqurroq kirib borishi uning o'ziga ham qator qiyinchiliklarni tug'dirishini ko'pchilik tan olmaydi. Bu fikrga kimlardir qo'shilmasligi mumkin, lekin bu fakt. O'zingizga ma'lum, texnikaning rivojlanishi va insonning kundalik hayotiga kirib borishi shu insonning o'zini kam harakat qilib qo'yadi. Faraz qiling, ertalab turdingiz va hech qiynalmay elektr choynakda yoki gaz plitada choyni qaynatdingiz, mikroto'liqlik pechda yoki tosterda o'zingizga biror bir egulik tayyorladingiz. Nonushtadan keyin liftga pastga tushib, shaxsiy mashinangizda ishga kelib, kun bo'yi kompyuter yonida va telefon yordamida ishlaringizni bitirdingiz, umuman olganda deyarli faol harakat qilmadingiz. Bu kabi ish faoliyatini yoki butunlay boshqa soha ish faoliyatini ham misol tariqasida keltirishimiz mumkin. Lekin bu bizning asosiy maqsadimiz emas. Bizning maqsad hozirgi kunda insonning hayotiy ehtiyojlari kundan kunga keskin oshib borayotganligini ko'rsatish va uning ehtiyojlarini qondirish uchun esa ishlab chiqarish va texnikani kundan kunga rivojlanib, ko'proq mahsulotlar ishlab chiqarayotganligini bildirishdir.

Hozirgi kunda ishlab chiqarishning, fan va texnikaning rivojlanishi o'z yo'lida atrof-muhitga ko'plab turli chiqindilarni tashlanishiga sababchi bo'lishi hech kimga sir emas. Shu o'rinda o'quvchida savol tug'ilishi mumkin, xo'sh nima qilmoq kerak, qanday yo'l tutish lozim? Albatta, har bir insonda bu kabi savollar tug'ilishi tabiiydir. Awalo inson o'zining «aql» ko'zi bilan tabiatga chuqurroq nazar solishi va u yerda mavjud barcha mavjudotlarni, o'simliklarni, yer usti va yer osti tabiiy resurslarini uning o'zi uchun yaratilganligi va ularning barchasi unga xizmat qilmoqligini, undan keyin ham bu yerda — ona zaminimizda qolganlar ham yashashi lozimligini anglab yetmog'i kerak. Yer barcha tirik mavjudotlar va o'simliklar uchun yashash maskani, u bizni boqadi, kiyintiradi. Yer va uni o'rab turgan

havo, suv va tuproq qatlami bizni doimo yashashimizga qulay sharoit yaratadi. Yerdagi barcha ma'danlar, suvlar va ularda yashab turgan jonivorlar barcha-barchasi inson uchun, uning shu dunyoda yashashi uchun xizmat qiladi. Buni anglab yetgan insonlar tabiatga bo'lgan o'z mehrini oshirishga, uni asrab-avaylashga va tabiat qonunlari bilan kelishilgan holda yashashga harakat qilishi lozim. Lekin, ming afsuski bunga javoban ko'pchilik tabiatni qadrlamaydi, uni asrab- avaylamaydi. Yer ularning barcha «nomaqbulchiligini», «erkaligini» ko'taradi, deb fikr yuritadilar. Hozirgi kunda atrof-muhitning keskin ifloslanishi, ekologik muvozanatning izdan chiqishi, turli iqlimiy o'zgarishlar va falokatlar yuzaga kelishi bizning, hammaning «nomaqbul»chiligimizning yorqin dalili, uning amaldagi ko'rinishidir. Tabiatni o'zi bir butun muvozanatdagi turli energetik aloqalar bilan bog'langan sistema bo'lib, bu aloqalarning buzilishi va izdan chiqishi, yerdagi mavjud tabiiy jarayonlarning buzilishiga olib keladi va buning oqibatida yer yuzida turli ekologik falokatlar yuzaga keladi. Bundan 5,5 ming yil ilgari Misrdagi Xeops piramidasiga ham bu to'g'rida quyidagi yozuv qoldirilgan ekan: «*Inson tabiat kuchlarini mensimagani va haqiqiy dunyoni tushunmagani uchun o'limga mahkum bo'ladi*». Bu to'g'risida ko'plab misollar keltirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar va internet manzillar

1. I.A. Karimov “O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari”. Toshkent 1997 yil.
2. Akimova T.A., Xaskin V.V. Ekologiya. M.: 1998 yil. s 70-250
3. Alibekov A.A., Nishonov S.A. Tabiatni muxofaza qilish va tabiiy resurslardan rasional foydalanish. Toshkent “O'qituvchi” 1982.
4. Baratov R. Tabiatni muxofaza qilish. Toshkent “O'qituvchi” 1991.
5. Baratov B., Mamatqulov M., Rafiqov A. O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi. 1992 yil
6. Baratov R. O'zbekiston tabiiy geografiyasi. “O'qituvchi” 1996 y.
7. Biologik xilma-xillikni saqlash strategiyasi va xarakati rejasi. T.: 1998
8. Biologik, ekologik va agrotuproqshunoslik ta'limi muammolari va istiqboli (Halqaro ilmiy amaliy konferensiya) 25-26 aprel, 2001 218-342 b.
9. Dobrovoeskiy G.V., Grishina A.A. Oxrana norb M.: 1985
10. Dobrovoeskiy G.V., Nikitin YE.D. Orinkin norb v biosfera i ekosisteme M.: 1990
11. Konstantinov V.Sh. Ekologicheskoe osnov prirodonazovaniya. M.: 2001
12. Konstantinov V.Sh. Oxrana priroda. M.: 2000
13. Muradov Sh.O. “Atrof muhit monitoringi va ekologiya ning dolzarb masalalari” Nasaf. 2009
14. Irrigatsiya O'zbekiston. I,II,III chast.
15. Muradov O.J., Muradov Sh.O. Qashqadaryo ekologiyasi va ekonomikasi haqida (Ilmiy metodik ko'rsatma). Qarshi 1991 yil 48 bet.
16. Qudratov O Sanoat ekologiyasi.
17. Otaboev, Nishonov Inson va biosfera
18. O'zbekiston Respublikasi hududida atrof tabiiy muhit ifloslantirilganligi chiqindilar joylashtirilganligi uchun to'lovlar tizimini takomillashtirish to'g'risidagi. VM Qarori. №199 01.05.2003 y.
19. Tursunov X. Ekologiya va tabiatni muxofaza qilish. T.: 1997 yil

Internet saytlari

Internet sayti: [http:// www. tgizdat. ru](http://www.tgizdat.ru)

Internet sayti: [www. nature. uz](http://www.nature.uz).

[www .google. Uz](http://www.google.uz).

[www .google. ru](http://www.google.ru)

[www. Arxiv.uz](http://www.Arxiv.uz)

[www. Referat.uz](http://www.Referat.uz)

[www. Lex.uz](http://www.Lex.uz)